

Hendrick Schull

Knuppels, messen en wijn op de Sont

Mirjam van Velzen-Barendsen en Jerem van Duijl

In een onderzoek in de Sontregisters trof onderzoeker Jerem van Duijl meerdere malen ene 'Hendrick Schull' uit Zutphen aan. In de Sont, de zeestraat tussen Denemarken en het hedendaags Zweedse schiereiland Schonen, hief de Deense koning tol over de schepen die voorbij voeren. Een korte blik in de Zutphense archieven maakte duidelijk dat er veel over Hendrik terug te vinden is. Hierop werd door Mirjam van Velzen van het Regionaal Archief Zutphen besloten Hendricks doen en laten eens aan een nader onderzoek te onderwerpen.

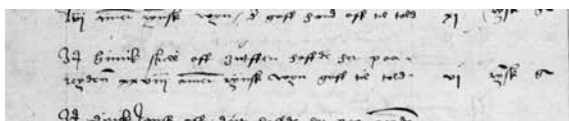
Geen kleine vis

Hendrick stamt uit een familie met een flinke vinger in de pap in bestuurlijk Zutphen. Zijn vader, Telman Schull, is secretaris van Zutphen en zijn oom Johan rentmeester. Maar desondanks is het geen familie met een smeteloze geschiedenis; in 1519 beschuldigt de stad de gebroeders Telman en Johan van het vervaardigen van vervalste schepenbrieven en het onrechtmatig gebruik van het stadsbrandijzer.¹

Rond deze tijd is Hendrick al volwassen en speelt hij zelf ook een rol in verschillende rechtszaken. Zo wordt hij in Baak beschuldigd van het "doerstecken ende wechwerpen" van een dijk en loopt er in 1533 een zaak in Wilp, waar hij op een of andere manier bij betrokken is.² Als er dan in 1547 een akte van het mannen- en vrouwenhuis het Bornhof opduikt, waarin staat vermeld dat Hendrick zich wegens doodslag op Bernt Kueser tot een schenking van 125 daalders verplicht, kan men de conclusie trekken dat Hendrick een flink strafblad had.

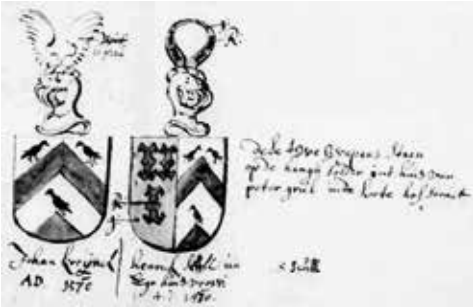
Maar de bronnen zijn nog niet uitverteld. Zo komt Hendrik acht keer voor in registers van de Sonttol.³ Omdat de 16^e-eeuwse Sonttolregisters lang niet allemaal bewaard zijn gebleven, is de kans groot dat Hendrick nog vaker naar het Oostzeegebied is afgereisd. In

1540 treffen we hem voor de eerste keer in de Sont aan. Hij heeft dan 28 aam Rijnwijn bij zich.⁴ Dit lijkt een grote hoeveelheid, als we bedenken dat een aam ruwweg 150 liter is, maar in de Sont is het een kleine vis. Twee jaar later is Henricks partij rijnwijn met 105 aam veel groter.⁵

Hendrick passeert in 1540 de Sont met 28 aam Rijnwijn. (Sound Toll Registers Online, film 2, scan 68)

Hendrick is een koopman in de laatste bloei-periode van de Hanze. Hij handelt in wijn uit het Rijnland en heeft waarschijnlijk ook bezittingen in Keulen; hij overlijdt daar in 1581. Een derde deel van zijn nalatenschap gaat over op het vrouwenconvent Isendoorn, wegens de opname van zijn zuster aldaar.⁶ Daarnaast heeft hij huizen in Zutphen, waaronder het huidige Beukerstraat 27, Lange Hofstraat 21 en Sprongstraat 2, dat hij in 1561 koopt, nadat hij en zijn vrouw Jorden Kreijnck hun huis in de Polsbroek hebben verkocht.⁷ Deze Jorden is niemand minder dan de dochter van de toenmalige burgermeester Johan Kreijnck. Na hun huwelijk voeren Hendrick

De wapens van Johan Kreijnck en van Hendrick en Jorden, getekend door Gerhard Kreijnck (1612-1691) in de zeventiende eeuw. (Gelders Archief, GA, 0908, nr. 7K, f. 277)

en Jorden een gezamenlijk familiewapen.⁸

Verbanning wegens nederslachs

Hendrick heeft contacten in de juiste lagen van de Zutphense bevolking. Dus hoe zit het dan precies met die doodslag? Blijkbaar is een dergelijk vergrijp geen aanleiding tot ongenade. Hendrick heeft zijn slachtoffer Berndt Kueser, die schepen was, waarschijnlijk goed gekend. De mannen verkeren immers in dezelfde kringen.⁹

Bekend is dat Hendrick vanwege deze doodslag uit Zutphen is verbannen. Dit blijkt uit een akte, die gedateerd is op 30 maart 1545.

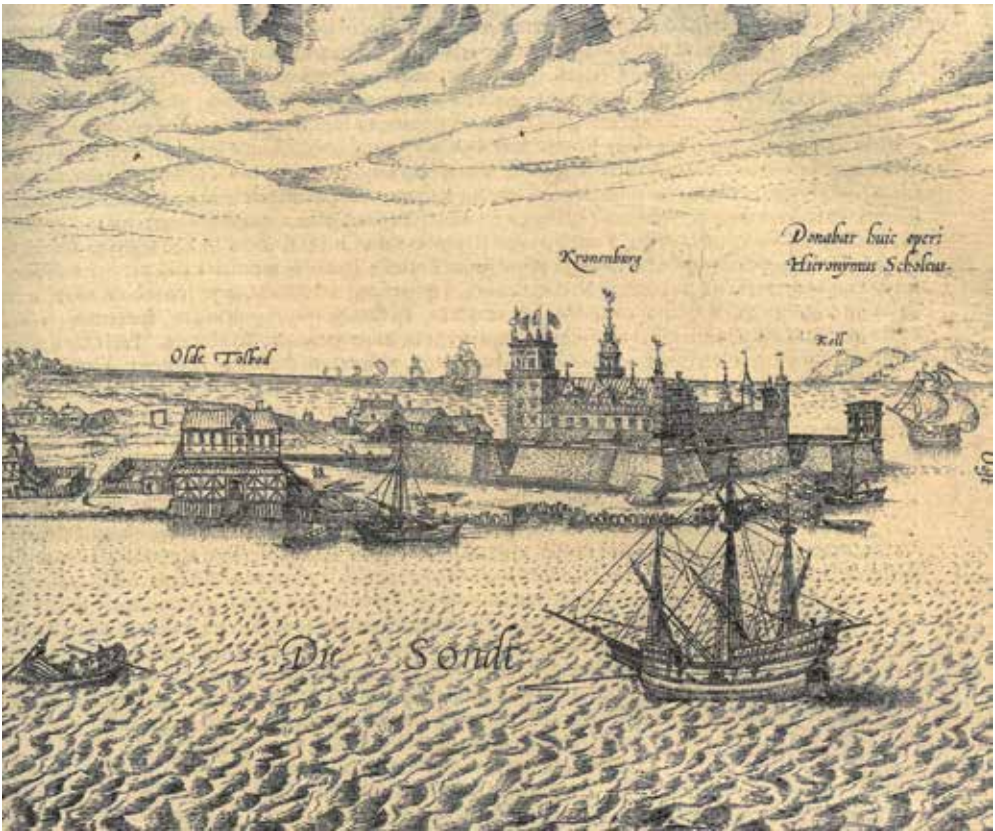
Het Hof te Vreden is hier bij nummer 3 (midden boven) te zien, op de plaats van het huidige Wijnhuis. Detail uit de kaart van Braun en Hogenberg uit 1588, naar Jacob van Deventer. (Regionaal Archief Zutphen)

Schipper Derick Hamme vervoert wijn van Hendrick, maar hij wordt in Deventer tegengehouden. Er is geen eigendomsbewijs van de wijn aanwezig en Deventer beroept zich op het feit dat Zutphen schippers zonder een dergelijk bewijs, óók niet laat passeren. Hendrick schrijft een brief naar de stad Zutphen om hem in deze zaak bij te staan en de stad is hem ter wille: namens haar burger Hendrick Schull, die wegens ‘nederslachs’, ofwel doodslag, zelf niet in Zutphen mag komen, verzoekt zij tot het laten passeren van het schip.¹⁰ Deventer is kennelijk akkoord gegaan, want hetzelfde jaar passeert Hendrick de Sont met 132 aam Rijnwijn.¹¹

De doodslag die aanleiding was tot deze verbanning, vindt plaats in 1543, waarschijnlijk tussen eind februari en begin juni.¹² Op 25 juli 1543 meldt de rentmeester dat het stadsbestuur nu nog maar uit tien personen bestaat, doordat Slindewater had bedankt en Bernt Kueser is ‘gestorven’. Ook wordt er melding gemaakt van de wijn die werd gedronken bij de getuigenis van Willem Ridder, vicarius, “die daer mede by was”.¹³ Deze getuigenis vinden we in de bronnen niet terug, maar die van Ridders meid, Gertken Neesk,

Wijnhuizen en de noordelijke bebouwing van de Groenmarkt. Tekening van H. Kemperman, ca. 1998. (Regionaal Archief Zutphen)

Afbeelding van de Sont door Braun en Hogenberg uit 1575. (Regionaal Archief Zutphen, MB 90)

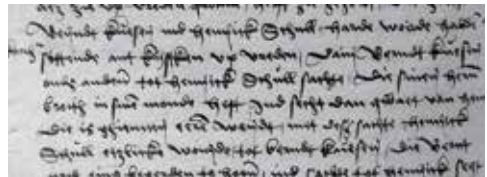
wél. In de kondschaftsboeken van Zutphen, waarin onder andere getuigenissen van gedagvaarde personen zijn opgenomen, is op 6 november 1543 haar verhelderende getuigenis uitgeschreven.¹⁴

Gertken vertelt

Goesen Bueninck, als neef en bloedverwant van de vermeende dader Henrick Schull, roept Gertken de Neesk, dienstmeid, voor het stadsgerecht. Hij doet een beroep op haar, opdat zij naar eer en geweten zal vertellen, wat zij gezien en gehoord heeft op de dag van de moord. Men wil weten of Berndt en Hendrick in haar bijzijn ruzie gehad hebben, voordat zij slaags raakten.

Gertken begint haar getuigenis met het feit

dat zij met een lantaarn het Hof te Vreden binnenkomt. Dit biedt ons een ‘crimescene’: Het Hof te Vreden is een herberg, gevestigd in de tegenwoordige Wijnhuistoren, die in bezit is van de stad Zutphen. De stad verhuurt deze aan een particulier, die daar herberg mag houden. Het is de plaats waar de schepenen zelf vaak komen, maar die ook door de hogere lagen van de Zutphense burgerij wordt bezocht.

Fragment van de getuigenis van Gertken Neesk, waarbij zij vertelt over de woordenwisseling tussen Berndt en Hendrick ‘ant kistken’. (Regionaal Archief Zutphen, ORA 330, f. 249v)

Als Gertken binnenkomt, hoort zij een flinke woordenwisseling tussen Berndt en Hendrik, terwijl zij ‘ant kistken’ zitten. Een kist moet men zich hier voorstellen als een tafel, die tevens als kist dienst doet. Hierbij zegt Berndt onder andere tegen Hendrik: ‘Die sinen heren broith in sinen monde heft, ind secht dan qwaet van hem die is ghiene eeren werdt.’ Tegenwoordig kennen wij het spreekwoord: Wiens brood men eet, diens woord men spreekt. Berndt beschuldigt Hendrik van het tegenovergestelde: hij is niet trouw aan diegene die hem gunstig gezind is en handelt volgens Berndt oneervol.¹⁵ Helaas herinnert de meid zich de reactie van Hendrik niet zo nauwkeurig; ze meldt alleen dat hij ‘etzlicke woirde’ spreekt. Berndt windt zich over deze woorden blijkbaar nogal op, want hij vraagt Hendrick om de woorden te herhalen.

Hendrik vind dit onnodig en antwoordt: “Dat heb ick gesecht.” Berndt dringt echter aan en de toon wordt steeds grimmiger. Tenslotte zegt Hendrik tegen Berndt: “Jij hebt mij behandelt als een schelm en een schurk,” waarop Berndt opspringt en naar buiten loopt. Hij komt terug met een knuppel en brengt Hendrik een klap toe, waarna deze zijn mes trekt en Berndt naar het kantoor volgt. In de achtervolging laat Berndt de knuppel vallen; de meid Gertken pakt deze op.

Zoenen en verbannen

Daar eindigt Gertkens getuigenis. Hendrik steekt Berndt neer in een één op één gevecht. De bron van hun woordenwisseling zal ongetwijfeld hebben gelegen in de conflicten tussen de gemeenslieden en de magistraat, die in die tijd de stad Zutphen beheersten.¹⁶ De straf van verbanning is gebruikelijk; op het doodsteken staat bovendien nog een boete. Alleen voor ‘soenen’ met de nabestaanden kan de dader na verbanning nog één dag vrijgeleide in de stad krijgen.¹⁷ Hendrick maakt

hier blijkbaar gebruik van, want in een akte van 15 augustus 1547 wordt een dergelijke verzoening genoemd. In deze ‘moetsoenbrief’¹⁸ staat dat Hendrik heeft beloofd gedurende vijf jaar op de datum van de doodslag vijf molder¹⁹ rogge te schenken aan de Bornhof, ten behoeve van de armen. In 1547 lopen deze vijf jaar op z’n eind en worden de afspraken over het vervolg bevestigd: de vijf molder mag ook worden vervangen door jaarlijks 75 daalders ten behoeve van de armen, die dan jaarlijks aan de provisor van de Bornhof moeten worden betaald.

Over een verbanning wordt in deze moetsoenbrief niet gesproken; dit is dan ook een straf die geen deel uitmaakt van de verzoening, maar is opgelegd door de stad. Desondanks lijkt het erop, dat Hendrick na vijf jaar zijn herintrede maakt in Zutphen. Na die tijd vinden we hem op meerdere momenten in de Zutphense bronnen terug.

Waarom hij er met ‘slechts’ vijf jaar vanaf kwam, laat zich raden. Dat het een gevecht was, dat Hendrick in feite niet zelf begonnen was, zal meegespeeld hebben. Daarnaast was er vrijwel direct sprake van verzoening met de nazaten van Berndt en hield Hendrick zich blijkbaar keurig aan de daarin overeengekomen verplichtingen. Bovendien was

De ‘moetsoenbrief’ waarin Hendrick Schull zich wegens de doodslag op Berndt Kueser verplicht om de Bornhof jaarlijks 5 molder rogge of 75 daalders te schenken. (Regionaal Archief Zutphen, 0083-780)

Het kondichboek van de stad Zutphen, waarin onder andere straffen voor verschillende vergrijpen zijn opgenomen, 14e-16e eeuw. (Regionaal Archief Zutphen, OAZ 705)

Hendrick een handelaar van formaat én had hij de juiste contacten in Zutphen. Allemaal omstandigheden die de stad waarschijnlijk meewoog in haar oordeel. En Hendrick? Hij voer er letterlijk én figuurlijk wel bij: in de periode van zijn verbanning wist hij zijn handel uit te breiden en werd hij een “grote vis” in de Sont!

Noten

1. Het stadsbrandmerk werd gebruikt voor het merken van bijvoorbeeld tonnen, vaten en het vee dat op de stadswiden liep. Regionaal Archief Zutphen (RAZ) 796.

2. RAZ, ORA 316 en OAZ 262 en 504 f. 24v.
3. Sound Toll Registers Online (STRO), film 2, scan 68, 116, 160, 217, 252; scan 3, film 287, 541; film 7, scan 13. Zie voor de online database van de Sonttolregisters: www.soundtoll.nl
4. STRO, film 2, scan 68.
5. STRO, film 2, scan 160.
6. RAZ, 0357 Archief van het Vrouwenconvent Isendoorn, inv.nr. 20.
7. RAZ, 0191 Collectie Particuliere Charters, reg. 1167, 1373 en 1413 en 0373, RAZ 361, inv.nr. 3, Documentatie Werkgroep Bouwhistorie, inv. nr. 206, J. Krijnen, M. Groothedde e.a., In Zutphen staat een huis. Een biografie van zeven huizen in de middeleeuwse stad (2004) p.35.
8. RAZ, 0141 Collectie Kreijnck, inv.nr. 36, GA, 0908 Familie van Rhemen; Handschriften, nr. 7K, f. 277.
9. Christiaan van der Riet, 't Schulten Hues. Een geschiedenis van een Zutphens huis en haar bewoners (2006), p. 43 ev.
10. RAZ, OAZ, inv.nr. 505, f. 69v-70r.
11. STRO, film 2, scan 252.
12. Van der Riet, p. 43.
13. De originele rekeningen van 1543 zijn niet bewaard gebleven. Burgermeester Gerhard Kreijnck maakte echter uitvoerige uittreksels: RAZ, 0141 Collectie Gerhard Kreijnck, inv.nr. 16, f. 42v en 43r.
14. RAZ, ORA 330, f. 249v-250r.
15. Met dank aan Nicoline van der Sijs, Meertens Instituut.
16. C.O.A. Baron Schimmelpenninck van der Oije, 'Het optreden der gemeenslieden te Zutphen 1538-1543' in: BMG LXV (1971) p. 39-83 en W. Th. Frijhoff red., De geschiedenis van Zutphen (1989) p. 78.
17. RAZ, 0001 Oud Archief Zutphen, inv.nrs. 705 en 708 (Kondichboeken).
18. Een moetsoen is een verzoening of zoen, uit vrije wil getroffen door de strijdende partijen en niet door tussenkomst door overheden, óf het verwijst direct naar het bedrag dat moet worden betaald om de vete als het ware 'af te kopen'. In het geval van Hendrick lijkt het te gaan om een moetsoen in de tweede betekenis. (Instituut voor de Nederlandse Taal)
19. Eén molder of malder is circa 140 liter.